

KOLLER ÉVA

Leválás és hiány

Üresség és ingeréhség a serdülőknél

„Ma az emberek nem bírnak megállni, állandóan külső ingerekre van szükségük: egyszerre szól a rádió, a tévé, közben esznek, újságot olvasnak, cigarettaznak, rágóznak. A gyerekek nagy része egyszerűen meghal az unalomtól, ha nem nézhet tévét, videót, ha nem szólhat a magnó. Ürességet éreznek magukban, pedig valójában nem üresek, csak nem találják meg az utat a bensőjükben zajló történésekhez. A ma átlagembere – tévesen – úgy érzi, hogy állapotát külső behatásokkal kell karbantartania.” (Idézi: Zsidai 2009, 494)

„Ez az éhség érezhető azokon a fiatalokon is, akik teletömik magukat zenével, kábítószerrel, videofilmekkel, tévével, szexszel. A sok élmény ellenére is ürességet éreznek. Szeretnék kitölteni a belső űrt, de az ingerek feldolgozás nélkül folynak át rajtuk. Aztán újra elindulnak, új ingereket keresnek, de az üresség marad. Eközben pedig elszorvad a belső élet, mert nincs rá szükség ebben a felpörgetett „élmény-dús” világban.” (Idézi: Zsidai 2009, 495)

Az internet, a mobiltelefon alapvetően változtatta meg kapcsolódásunkat a világhoz és alakította át személyes kapcsolatainkat is. Az elérhetőség, a hozzáférés természetessé vált mind a kapcsolatokban, mind a fogyasztási cikkek szempontjából. Elárasztanak bennünket az események, a lehetőségek, a tárgyak. Az ingerek sodrása a felnőtt és autonómiával (is) bíró emberek számára is próbatétel, hogy megtartsák kereteiket, a serdülők azonban életkori sajátosságaik miatt különösen kiszolgáltatottakká válhatnak és válnak.

A jelenséget a felnőttek, a szülők aggodalommal figyelik. A serdülők mintegy virtuális világban élnek, amikor folyamatosan „online” vannak az internet segítségével: a határtalan kapcsolódás lehetősége felerősíti amúgy is határt vesztett érzelmi

állapotukat. A fogyasztói kínálat is kiemelten foglalkozik a serdülőkkel, iparágak épülnek szükségleteik kielégítésére. Egyetlen korcsoport sincs, aki hálásabb és elkötelezettebb fogyasztó lenne, mint a serdülők. Ők azok, akik leginkább rávehetők arra, hogy anyagi lehetőségeikhez képest irreális összegekért tárgyakat megvásároljanak. A jelenség megértéséhez közelebb juthatunk, ha megvizsgáljuk azt a fejlődési folyamatot, amely a serdülőkorból zajlik.

A serdülőkori legfontosabb fejlődési feladata a családról való leválás és a családon kívüli kapcsolatok kialakítása. Ez a változás szükségessé teszi, hogy a serdülő addig kialakult kapcsolatait összegezze, bizonyos értelemben lezárja, hogy új kapcsolódások felé fordulhasson. Ez a leválási folyamat komoly átrendeződést követel, melynek során újra előkerülnek az addigi kötődési minták és azok megoldatlanságai, hiányai, egészen a korai kötődések szintjéig. Mindez nagy felfordulást okoz a serdülő lelki életében, s ennek rendbetétele, feldolgozása eltart egy darabig. Mindeközben le kell mondania a szülői támogatásról, amely különösen sebezhetővé teszi ezt az átalakulást. A szülői támogatásról való lemondás meggyengíti a serdülő énjét, és nagymértékben befolyásolhatóvá válik külső ingerek által. Mindez szükségszerű, az így keletkező hiányt pedig új tárgyakkal igyekeznek pótolni, amik lehetnek kapcsolatok, de eszmék vagy konkrét tárgyak is. E választásoknak a funkciója, hogy megakadályozza a visszalépést a szülők felé, ezért sok érzelem, gyakran kritikátlan rajongás kíséri. A helyzetet jól szemlélteti az ismert kép: a serdülő bezárkózik szobájába, a neten lógva csetel, skypeol, kommentel, miközben fülhallgatóval zenét hallgat, vagy esetleg órák hosszat számítógépes játékokat játszik, nem kapcsolódva senkihez. A családtagok a visszaautasítást érzékelik. A serdülő a család számára nem hozzáférhető, miközben az egész világgal kapcsolatban van a „világhálón”. Elárasztva magát ingerekkel próbálja elterelni figyelmét a leválás miatt átélt ürességről és hiányról.

Peter Blos (1967) – Margaret Mahler szeparációs-individualizációs elméletét felhasználva – második individualizációs folyamatként fogalmazza meg a serdülőkori leválást. Míg a mahleri modell az első 3 életév fejlődését írja le, amelynek során a csecsemő kilép az anyával való szimbiotikus kapcsolatból, Blos ezt a folyamatot a serdülőkori fejlődésre alkalmazza, ahol a serdülő a családból lép ki. A serdülőkori leválás folyamatában az én-struktúra radikálisan átalakul, ehhez azonban a serdülőnek vissza kell lépnie korábbi én-állapotaiba, hogy azokat újraélve átdolgozza. A visszalépés/regresszió így a fejlődés/progresszió feltételeként szerepel. A serdülő visszalép korábbi, akár csecsemőkori én-állapotaikhoz, élményeihez, s azokat újra átélve képes létrehozni ezek magasabb szintű feldolgozottságát, integráltságát. Magát a visszalépést/regressziót Blos a serdülőkori legfőbb feladatának nevezi, ugyanakkor ez a feltétele annak, hogy a gyermekkori traumatikus élmények átdolgozásra kerül-

hessenek. A serdülőkori állandó zenehallgatás segítheti a korai érzelmi élményekben való elmerülést, ugyanakkor ezek a zenék a felnőttek számára regresszív érzelmi jellegük miatt többnyire befogadhatatlanok. A serdülők aktuális zenei ízlése jelzi, hol tarthatnak érzelmi fejlődésükben, az egyes zenei irányzatok akár a korai csecsemőgondozás minőségét, hangulatát is visszatükrözhetik.

Mindeközben fontos, hogy a serdülő kortársain keresztül a valósághoz való kapcsolódását fenntartsa. Ezek a kapcsolatok védik meg attól, hogy saját érzéseiben teljesen elmerüljön, magára maradjon. A serdülőkre jellemző kapcsolat és érzeleméhség ezt a folyamatot tükrözi. Intenzív érzelmi állapotokba merülnek a korai élmények átdolgozása érdekében, de eközben minden rendelkezésére álló eszközzel folyamatosan kapcsolódnak kortársaikhoz.

A második individualizációs folyamatban a korai élmények átdolgozása által lehetővé válik a szülőkhöz fűződő kapcsolati ambivalenciák átdolgozása is. Ez teszi lehetővé, hogy a korábbi omnipotens szülőkép helyébe egy realisabb lépjen, azaz a szülők „emberre” váljanak. Ezzel egyidejűleg képes megteremteni saját autonóm személyiségét. A regresszió és a leválás elutasítása lehetetlenné teszi a korai élmények és ambivalens kötődés átdolgozását, az autonóm identitás kialakítását és patológiás fejlődést eredményez.

Húszas évei elején járó fiatal keres meg, szorongásos rohamok miatt. Nem tud vizsgázni, így életcélja, hogy a szüleivel azonos diplomát megszerezze, veszélybe került. Külön él szüleitől, de velük szoros kapcsolatot tart fent. A beszélgetésünk során megállapítjuk, eddig minden krízist sikeresen elkerült. Felvetésemre – nem gondolja-e, hogy a változások szükségszerű részei az ember életének – azt válaszolja: „Eddig minden jól ment.” Nem érti, miért nem tudja életét változások, változtatások nélkül tovább folytatni. Miért nem működik az, ami eddig jól működött? Tehetetlenségemet átélve teszem fel a bennem hirtelen felmerülő banális kérdést: „Ha tűz ütne ki lakásában, mi volna az, amit menteni próbálna, magával vinné?” Azt válaszolja: „A pénzt, azon mindent meg lehet venni.”

A leválás folyamatát alapvetően határozza meg a szülő-gyerek kapcsolat minősége. Ezen múlik, hogy a felnövekvő serdülő képessé lesz-e önmagát mint szubjektumot szemlélni, jelentést tulajdonítani a dolgoknak, tárgyakkal; képes lesz-e a kulturális élmények átélésére, a kreativitásra. Ennek hiányában a tárgyak tárgyak maradnak, jelentés és szimbolizáció lehetősége nélkül. A tárgyak birtoklása a fogyasztásra korlátozódik, megszerzésüket nem követi elégedettség, csak kiüresedés. Amennyiben a dolgokhoz való kapcsolódást nem kíséri a jelentéstulajdonítás képessége, a viszonyulás addiktív lesz, legyen az bármi, kapcsolat, munka vagy tárgyak. (Lust-Koller 1998) A kor fogyasztói kultúrája ezt a viszonyulást szorgalmazza. A piac érdeke nem a

vásárlók elégedettségének elérése, hanem újabb vásárlásra serkentés. Ennek a nyomásnak nemcsak a serdülők kiszolgáltatottak, bár ők életkori helyzetük miatt jóval védtelenebbek. Ugyanakkor előttük még nyitva állni látszik az a fejlődési lépés, hogy az addiktív viszonyulást meghaladva jelentéssel bíró kapcsolatot alakítsanak ki a világ dolgaihoz.

A szimbolizáció és a szubjektivitás kialakulásának megértéséhez D. W. Winnicott fogalma, a potenciális tér ad segítséget. (Winnicott 1971) A potenciális tér a fantázia és a realitás között elhelyezkedő közbülső tér, mely helyet biztosít a kreativitásnak, a kulturális élményeknek, de a játék tere is ez. Ebben a térben folyik a pszichoterápiás kezelés is. A potenciális tér bonyolult fogalmának megértéséhez kialakulási folyamatának követésével juthatunk el. Winnicott szerint a potenciális tér a csecsemő és az anya közti hipotetikus teret jelenti, a megtapasztalás egy közbülső tere. A belső világ, a belső pszichés realitás és a valódi külső valóság között helyezkedik el. (Ogden 2004) A szimbiotikus fázisban az anya–csecsemő között az egység illúziója alakul ki, itt még nincs szükség szimbólumokra. A kielégített szükséglet nem vezet vágyakozáshoz; szimbólumokra a vágy megjelenésével alakul ki az igény. A vágy a szükségletkielégítés akadályoztatottsága révén teremődik meg: ez teszi lehetővé az elkülönülés és a tudatosság kialakulását. Az anya–csecsemő egységben az anya nem pontosan követi és elégíti ki a csecsemő szükségleteit, így élheti meg a csecsemő saját szükségletét vágyként. A kielégítés zökkenője szembesíti a csecsemőt az anya és egyben saját maga különállóságával. Ez a különállóság ugyanakkor egybetartozással kísért a csecsemő számára, amelyet a potenciális tér biztosít. A potenciális tér biztonságában képes a csecsemő az anyától való különbözőséget anélkül érzékelni, hogy az traumatikus élmény volna számára, mivel a potenciális tér nélkül a különbözőség az anyától való elszakadást jelentené.

Az anya–csecsemő kapcsolatban kialakuló átmeneti térrel tehát lehetővé válik a szimbólumalkotás, a személyes jelentések kialakításának tere. Létrejön a szimbólum, a szimbolizált és az értelmező szubjektum hármassága, s ezáltal a csecsemő mint szubjektum is megszületik. Azaz szétválik a gondolat, továbbá az, amiről gondolkodunk, és aki gondolkodik. A szubjektum magát mint gondolatainak értelmezőjét éli meg. (Ogden 2004) Így teremődik meg a szimbolikus funkció kialakulásának lehetősége. A potenciális tér összeomlásához vezethet az anya–csecsemő kapcsolat hirtelen, traumatikus megváltozása, mely a jelentés elvesztését és a jelentés nélküli tárgyak világát hozza létre. Ebben a térben nincs szubjektum, nincs jelentéstulajdonítás.

A 17 éves lány szorongásos rohamai miatt nem tud iskolába járni. A családban más családtagoknak is vannak hasonló problémái. A család működésében jellegzetes, hogy különösebb ok nélkül is elkísérgetik egymást. Mindenki mindenkit igyekszik megóvni a nehézségektől, a szeparációtól. Ugyanakkor egymás

megnyugtató nem jár sikerrel, a családban gyakoriak a heves érzelmi reakciók, a konfliktusok. A másik jellegzetes viselkedés a folyamatos vásárlás, méghozzá többnyire ez sem egyedül. Ajándékot, tárgyakat vesznek egymásnak és maguknak. A családban továbbra is fennálló pszichés problémák jelzik, hogy ezzel a viselkedéssel nem sikerül önmagukat vagy a másikat megnyugtatót.

A serdülőkori leválási folyamatban a szülőktől való eltávolodástól az autonóm személyiség kialakításáig a fejlődés több lépcsőben zajlik. A kezdeti szakaszban a serdülők látványosan mutatják a tárgyakhoz, személyekhez kapcsolódás kritikátlanágát, a rajongást. Ebben az időszakban a tárgyak szinte mindent jelentenek a serdülőknek, de talán helyesebb úgy fogalmaznunk, hogy a serdülők kapaszkodnak a tárgyakba, és így próbálják a szülőkhöz való viszonyt lazítani. Ugyanakkor szükségleteik kielégítésének igénye a csecsemők azonnali szükségletkielégítési igényéhez hasonlítható.

15 éves lány és anyja kér segítséget amiatt, hogy a lány nem tud szabadulni egy kortárs fiúhoz való kötődésétől. A kapcsolat a valóságban már nem működik, de a lány folyamatosan jeleket vár a fiútól. Mintha a kapcsolat irreálitása tartaná fogva, kitöltve benne minden teret. Szüleitől is irreálisan drága ajándékokat kér, amelyeket azok jó anyagi helyzetük ellenére sem tudnak megvenni. A kapcsolati irreálitás a velem szembeni elvárásaiban is megjelenik. Mondjam meg, mit érez iránta a fiú, és mit tegyen ő. Találkozásaink során beszél egy osztálytársáról, aki járni akar vele, de őt nem nagyon érdekli, mivel a másik fiú teljesen leköti. Mégis, ahogy erről a kapcsolatról beszél, felismeri, hogy saját viszonyulása, érdektelensége hasonló lehet ahhoz, ahogy a vágyott fiú viszonyulhat hozzá. Rájön, ő is azért hagyja, hogy osztálytársa kötődni próbáljon hozzá, hogy mégis legyen valaki, aki ragaszkodik a személyéhez. Neki nem kell ez a fiú, de szörnyű lenne e kapcsolat nélkül az élete. A történetben látható a szülőktől való elszakadási próbálkozás, a törekvés a nyitásra. A kapcsolódás olyan személyekre és tárgyakra irányul, akik és amelyek irreálisak a számára. A lány életkora miatt elfogadható, hogy jelenleg ilyen módon próbálja a szülők iránti kötődését lazítani. Az irreális kapcsolódás korábbi kötődési minták újraélését és átdolgozását szolgálhatja. A továbblépést azért is remélhetjük, mert a terápiás órákon osztálytársával kapcsolatban képes volt saját érzelmei felismerésére, s ez a megértés felé segítette a vágyott fiúról való lemondásban.

A serdülőkori változások sodró jellege jól érzékelhető a környezet számára is. Leginkább egy vadvízi evezéshez hasonlíthatnánk, ahol a veszélyes úton végig kell menni, mindegy, hogyan, csak lehetőleg a csónakban maradván. Az utazás célja az izgalmak, a veszélyhelyzetek átélése, túlélése. Ugyanez a törekvés figyelhető meg, amikor a serdülők például kerékpárral vagy gördeszkával extrém sportokat űznek: a testi épség kockáztatása szembefordulás a szülők addigi törekvéseivel, hogy gyermekei-

ket megóvják a veszélyektől. Látható, a serdülők izgalom- és veszélykeresése itt egyaránt szolgálja a szülői mintákkal való szembefordulást és az intenzív érzelmi élmények átélését. A serdülők ezekben a helyzetekben azonban önmagának is megpróbálja demonstrálni, hogy képes érzéseit és testi erejét uralni, kontrollálni.

Visszatérve a kortárs csoport szerepéhez, a közösség által átélt „mi” élmény védi meg egyedül a magány szorongásától a serdülőt. A kortárs csoport jelenti azt a potenciális teret, amit korábban a család képviselt. A családi viszonyok áttevődnek a csoportba; a serdülők korai időszakában testvérként, bátyként, húgként kezelik egymás, és ezt meg is fogalmazzák. A csoportba a családi kapcsolati normák is áttevődnek. A gondoskodó háttérből jövő serdülők a család helyett vigyáznak egymásra, gondoskodnak egymásról, ha a másiknak erre szüksége van. Nyilván másként működhet az a csoport, ahol a családi háttér elhanyagoló vagy agresszív. A kapcsolatok intimitása is eltérő, attól függően, hogy mi a csoporttagok családi háttere. Mindenesetre, ha erre igényük van, a serdülők számára a csoport válik az intimitás terévé, miközben a csoport lesz a kapcsolati próbálkozások tere is. Az intimitás ebben a fázisban még nem kapcsolódik szexuális igényekhez. A szexualitás fokozatosan válik fontossá a serdülők számára, kivéve, ha az intimitás helyébe lép. A szexualitás és a párkapcsolatok ideje akkor érkezik el, amikor a serdülő már viszonylagos autonómiával rendelkezik, és nem igényli a csoport folyamatos támogatását. Ekkor engedheti meg magának, hogy a csoporthoz való kötődéssel szemben egy konkrét személyhez kapcsolódjon. Ez az az időszak, amikor egy darabig a barátságot többre értékeli, mint a szerelmet, mert a barátság számukra örökre szól, de a szerelem megszakadhat. Ez a vélekedés pontosan jelzi, hol tart a serdülő kapcsolódásaiban. Az egyedülléthez, autonómiához való viszony dönti el, érett-e már a párkapcsolatra. Ha az egyedüllét fenyegető, akkor a folyamatos kapcsolódás biztosítása az elsődleges, amit legkönnyebben a csoportban való elmerülés biztosít. Differenciáltabb szintet képviselnek a csoporton belüli barátságok, a párkapcsolat pedig már egy következő szint. A felnőttek többnyire több szexualitást tulajdonítanak a serdülőknek, mint amivel a serdülők azonosulni tudnak. A serdülőkori korai szexuális viselkedés mindig az intimitás-keresés egy félresikerült formája, amelyben a serdülő tapasztalatok és lehetőség hiányában a szexualitást választja az intimitás elérése érdekében. Az autonómia szintjét jelzi, ha a serdülő már képes felelősséget vállalni önmagáért és saját cselekedeteiért, s többé már nem a szülőket hibáztatja esetleges kudarcai miatt. Ez a felelősségvállalás természetesen még viszonylagos a serdülőkori, de fontos, hogy kialakuljon: bizonyos dolgokért, döntésekért, cselekedetekért már képes legyen felelősséget vállalni.

A serdülőkori változásokkal kapcsolatban szót kell ejtenünk a szülők viselkedéséről, a felnőttek szerepéről is. A serdülők leválási törekvésük miatt gyakran elhítetik a szülőkkel, hogy nincs

rájuk szükség, aztán a következő helyzetben a szülőnek mégis megmentőként kell szerepelni. A szülők ezt a kiszámíthatatlanságot többnyire nehezen viselik, könnyen eljuthatnak a „csinálj, amit akarsz” mondatig. Ugyanakkor rendkívül fontos a serdülő fejlődése szempontjából, hogy a szülők vállalják azt a kontrollt, amire a serdülőnek még szüksége van, így képviselve a realitást. A serdülők a szülőkkel kapcsolatos ambivalens érzéseik feldolgozása közben ellentmondásosan viselkednek: hol azt várják a szülőktől, bánjanak velük úgy, mint egy csecsemővel, hol meg úgy, mint egy felnőttel. A szülő akkor viselkedik „helyesen”, ha a valóságot próbálja képviselni a serdülő hullámsaival szemben, távolságot tart, de rendelkezésre áll. Folyamatos kompromisszumok által, de fenntartja a kapcsolatot a serdülővel, és nem engedi át idő előtt a kontrollt. Úgy is fogalmazhatjuk, hogy fenntart a potenciális térből annyit, amennyi fenntartható, hogy a serdülő leválása ne váljon elszakadássá. Mindez persze nagyban múlik azon, milyen autonómiával és én-erővel rendelkezik maga a szülő, ami már a korábbi kapcsolatuk minőségét is meghatározta. A serdülőkori problémák kezelésénél gyakran képezi a szakmai segítség fontos részét a szülőkkel való konzultáció. A szülő autonómiájának megőrzési képessége nagyban járulhat hozzá a serdülő önállóvá válásához. A szülők mellett fontos szerepe van ebben az időszakban a többi felnőttnek is, akik könnyen szülői szerepkörbe kerülhetnek. A felnőttek felelőssége, hogy tudatában legyenek, képviselniük kell a valóságot a serdülők fejlődése érdekében. Ha ezek a felnőttek a serdülők regresszív vágyainak kiszolgálóivá válnak, akkor megakasztják a serdülők fejlődését. A fogyasztói társadalom kínálata, a tárgyak birtoklásának fontossága és az élvezetekben való elmerülés hangsúlyozása visszaélés a serdülő befolyásolhatóságával. Mindez a serdülőket a regresszív szükségletkielégítés szintjén való megállásra biztatja, így nem akarnak felnőni és felelősséget vállalni. A probléma mindenki számára jól ismert, de ezért sem a serdülők, sem a felnőtt előidézők nem vállalják a felelősséget.

Egy közösségi tér szociális munkásainak szupervizoraként is dolgozom. A közösségi tér 13–18 éves fiatalok számára szolgál tartózkodási helyül. Különböző tevékenységekre van itt lehetőség, lehet számítógépezni, pingpongozni, kártyázni és kapcsolódni az ott dolgozó szociális munkásokhoz. Az elmúlt évben munkám során lehetőségem volt követni, hogyan vált a közösségi tér potenciális térré a serdülők számára. A tér kialakításában számos probléma adódott, így például hogyan és milyen szabályokat tudnak az ott dolgozók érvényesíteni a tér működése érdekében. Milyen tartalommal tudják megtölteni az együttléteket, ami által az oda betérő fiatalok olyan élményekhez juthatnak, amely máshol nem adatik meg nekik. A szociális munkások fő kérdése az volt, mit tudnak ők és a tér adni a serdülőknek. Közös gondolkodásunk a betérő serdülőkről, a térbeli problémákról néha meglepően gyorsan eredményezte egyes problé-

mák kezelhetőségét. Kiemelkedő volt mindannyiunk számára a tavaszi kirándulás eltervezése. A szociális munkások aggódtak, hogy érvényesíteni tudják-e azokat a szabályokat, amelyeket a gyerekekért vállalt felelősség miatt be kell tartatniuk. Emellett szerveztek egy aktuális történelmi eseményhez kapcsolódó versenyt, de aggódtak, hogy a serdülők hajlandóak lesznek-e részt venni benne, hajlandóak lesznek-e játszani. A kirándulás nagyon jól sikerült. A serdülők betartották a szabályokat és örömmel vettek részt a számukra kitalált játékokban.

A serdülők, mint minden új fejlődési szakasz, szembesít a korábbi életszakaszok hiányaival, egyben magában hordozza a korrekció lehetőségét. Kikerülve a családi kapcsolatok védettségeből, a serdülő kívülről lát rá addigi kötődéseire és azok hiányosságaira. Mindezeket önálló személyiséggé válása érdekében a családon kívüli valóság rendszerébe kell magasabb szinten integrálnia. Le kell mondania korábbi kapcsolódási módjáról és a család korábbi szintű támogatásáról és emiatt hiányt, ürességet él át. A valósághoz a kortársain keresztül kapcsolódik, akik hozzá hasonló problémákat élnek meg. A leválás miatt létrejött hiányérzet betöltése a serdülőkori küzdelmek téje, a megoldás színvonala pedig a korai kapcsolatok minőségétől függ. A korai anya-gyerek kapcsolatban a potenciális tér kialakulásával válik lehetővé a szimbólumalkotás, a jelentéstudajdonítás. A csecsemő mint szubjektum megszületik, és ezzel együtt létrejön jelentéstudajdonítási képessége. Ennek a jelentéstudajdonítási képességnek a fennmaradása és fejlődése biztosítja, hogy a serdülő számára a tárgyak, a kapcsolatok jelentést hordozzanak, és betöltsék a levállással létrejövő űrt.

Irodalom

- Blos, P. (1967): The Second Individuation Process of Adolescence, *Psychoanalytic Study of the Child*, 22. 162–186.
- Koller É. (1998): Mégis, kinek a teste?, in Lust I.–Kökény V. (szerk.): *A tétovázás dicsérete*. Pszichoterápiás előadások a Faludi utcából, Animula, Budapest.
- Lust I.–Koller É. (1998): Patológias tárgyháználat és addiktív kultúra, in Lust I.–Kökény V. (szerk.): *A tétovázás dicsérete*. Pszichoterápiás előadások a Faludi utcából, Animula, Budapest.
- Lust I. (2009): A szubjektum kiszolgáltatottsága. Gondolatok a pszichoanalitikus kultúrákritika szükségességéről; A hiány koreográfiája, in uő: *Vágy és hatalom*. Válogatott írások, szerk.: Barcy M., Lélekben Otthon Könyvek, Oriold és Társai Kiadó, Budapest.
- Ogden, T. H. (2004): A potenciális tér, in D. W. Winnicott: *A kapcsolatban bontakozó lélek*. Válogatott tanulmányok, szerk.: Péley B., Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Winnicott, D. W. (1971/1999): *Játszás és valóság*. Animula, Budapest.
- Zsidai Péter (2009): „Mi magunk is fokozatosan tárgyakká válunk”, in Lust I.: *Vágy és hatalom*. Válogatott írások, szerk.: Barcy M., Lélekben Otthon Könyvek, Oriold és Társai Kiadó, Budapest.